

- tentiaalilause toisen kielen oppimisen polulla. Jyväskylä Studies in Humanities 220. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- MUSTONEN, SANNA 2015: Käytössä kehittyvä kieli. Paikat ja tilat suomi toisena kielenä -oppijoiden teksteissä. – *Virittäjä* 119, verkkoliite. <http://ojs.tsv.fi/index.php/virittaja/article/view/51362>.
- SEILONEN, MARJA 2013: *Epäsuora henkilöön viittaaminen oppijansuomessa*. Jyväskylä Studies in Humanities 197. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- TOMASELLO, MICHAEL 2003: *Constructing a language. A usage-based theory of language acquisition*. Harvard: Harvard University Press.
- VYGOTSKY, LEV 1987 [1982]: *Ajattelu ja kieli*. Suom. Klaus Helkama & Aja Koski-Jännes. Espoo: Weilin + Göös.
- WENGER, ETIENNE 1999: *Communities of practise. Learning, meaning and identity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Itse-sanan syntaksi, semantiikka ja kieliopillistuminen

Kok, Maria: *Varjon kieliopillistuminen. Itse-sanan paradigman rakenne ja merkityksenkehitys itäisessä itämerensuomessa*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology 83. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto 2016. 268 s. ISBN 978-952-61-2063-8 (nid.), ISBN 978-952-61-2064-5 (PDF).

Tavoitteet, aineisto ja menetelmä

Maria Kokin väitöstutkimus käsittelee itse-sanan ja sen vastineiden (jatkossa *ITSE*-sanan) käyttöä ja kehitystä suomessa ja itäisissä itämerensuomalaisissa kielissä eli karjalassa, inkerisessä ja vepsässä. Tutkimuksessa analysoidaan ja luokitellaan *ITSE*-sanan käyttötapoja sekä syntaktisesti, semanttisesti että tekstuaalisesti laajan aineiston pohjalta. Tarkastelun taustana toimii katsaus *ITSE*-sanan etymologisten vastineiden edustukseen muissakin suomalais-ugrilaisissa kielissä; varmoja vastineita on obinugrilaisissa kielissä asti. Sanan alkuperäisenä merkityksenä pidetään ’varjoa’ tai ’varjosielua’, joka saa selityksensä šamanistisen maail-

mankuvan kautta. Siinä varjosielu on ihmisen neljästä tai viidestä sielusta se, joka muistuttaa eniten ihmistä itseään.

Tutkimuksen tavoitteena on paitsi selvittää *ITSE*-sanan asemaa dokumentoituissa kielimuodoissa myös pohtia eri funktioiden kehitystä ja keskinäisiä suhteita etymologisen tiedon ja kieliopillistumisteorian valossa. Myös suomen kielen tutkimuksen oppihistoria saa tutkimuksessa osansa: kieliopissa ja sanakirjoissa perusmuotoista *itse*-sanaa on sitkeästi nimitetty indefiniittiseksi (esim. Setälä 1898: 74, 78; Penttilä 1957: 523; Ikola toim. 1979: 43; Leino 1997: 70–71; NS, PS), ja näin on edelleen myös *Kielitoimiston sanakirjassa* (KS), jonka viimeisin päivitys on keväältä 2016. Kok kuitenkin osoittaa, että sitä olisi ennemmin pidettävä definiittisenä, määräyksilöä korostavana proadverbina. Tutkimuksen keskiössä onkin juuri perusmuotoinen *ITSE*, joka näyttää nominatiivilta mutta ei käytäydy sen tavoin. *ITSE* ei esimerkiksi esiinny nominatiivin prototyyppisimmässä tehtävässä eli subjektina. Tutkimuksen keskeisiin tavoitteisiin kuuluu myös ottaa kantaa tämän

muodon historialliseen taustaan, josta Kok esittää kaksi yksityiskohtaista, vaihtoehtoista hypoteesia. Koska tutkimuksen tavoitteena on kattavan kokonaiskuvan antaminen *ITSE*-sanasta, käsitellään työssä myös sen pronominaalista käyttöä.

Tutkimuksen aineisto edustaa neljää kieltä ja suomen ja karjalan osalta vielä useampaa eri kielimuotoa. Suomesta käsitellään yleiskieltä, murteita sekä vanhaa ja 1800-luvun kirjakieltä ja karjalasta Raja-Karjalan murteita sekä vianan- ja livvin-karjalaa. Eri kielistä ja kielimuodoista on valittu vielä eri tekstilajeja edustavia aineistoja: toisaalta kertomuksia ja toisaalta kuvailevaa ja ohjeistavaa asiaproosaa. Aineisto on siis mittava. Se esitellään työssä sisällöllisesti, mutta lukumäärätiedot jäävät vaille koontia ja ovat näkyvissä vain työssä käytetyissä diagrammeissa. Niiden perusteella laskettuna aineiston koko laajuus on 5 396 esiintymää.

Tutkimuksen menetelmäksi tekijä ilmoittaa kontekstuaalisen lähiluvun, joka tarkoittaa kunkin esiintymän syntaktista, semanttista ja tekstuaalista analyysia virkekontekstissa ja usein tätä laajemminkin tekstiyhteydessä, koska *ITSE*-sanalla on myös merkittävää konnektiivista käyttöä. Menetelmä on perinteinen ja epäilemättä toimiva, mutta sen käytön kuvaaminen työssä on niukkaa. Suurempi metodinen läpinäkyvyys olisikin voinut auttaa lukijaa seuraamaan tekstiä ja arvioimaan paremmin tekijän analyysia ja päätelmiä. Työn painopiste on kvalitatiivisessa kartoituksessa, joten nykyfennistiikassakin suosittuja tilastollisia menetelmiä tutkimus ei nähdäkseni kaipaa.

***ITSE*-sanana kolme käyttötapaa**

ITSE-sanana käyttö jakautuu kolmeen toisiinsa limittyvään tyyppiin: pronominaaliseen, adnominaaliseen ja adverbaaliseen käyttöön. Pronominaalinen käyttö jakautuu edelleen kahtia refleksiiviseen ja emfaattiseen käyttöön. *ITSE*-sanana ref-

leksiivipronominina ja tarkemmin objektinsijaisen refleksiivisyyden ilmaismena (esim. *hemmottele itseäsi*) on tähän mennessä tutkittu eniten (Koivisto 1995), mutta tässä työssä tarkastelua laajennetaan myös niin sanotun soveltavan refleksiivisyyden alueelle (esim. *anna itsellesi lahja; tee se itsesi vuoksi*). Kokin tulkinnan mukaan emfaattista käyttöä taas edustavat ne tapaukset, joissa *ITSE* kyllä toimii korostavana elementtinä mutta kongruoi pääsanansa kanssa (esim. *lahja tulee minulle itselleni*); aikaisemmassa tutkimuksessa emfaattista pronominikonstruktiota on pidetty osana indefiniittipronominin käyttöä. Kokin ratkaisu perustuu siihen, että kaikkia kongruoivia tapauksia pidetään pronominikonstruktioina ja perusmuotoisen *ITSE*-sanana esiintymiä sanaluokaltaan partikkeleina (adnominaalinen käyttö) tai adverbeina (adverbaalinen käyttö). Vaikka emfaattisen pronominikonstruktion ja adnominaalisen *ITSE*-sanana merkitykset ovat likellä toisiaan, on muotoon perustuva ratkaisu selkeydessään perusteltu.

Adnominaalisen *ITSE*-sanana käytön Kok puolestaan analysoi kolmea tyyppiä edustavana. Nominin määritteenä *ITSE* esiintyy ensinnäkin korostavana fokuspartikkelina, jolloin sen tehtävänä on korostaa tarkoitetta, joka on tyyppisesti ihminen mutta voi olla myös vaikkapa myyttinen olio (esim. *itse päivän sankari; idze Perkele*). Toiseksi adnominaalista *ITSE*-sanana käytetään jäsentävänä fokuspartikkelina, jolloin se saa paitsi korostavan, myös tekstiä rakentavan tehtävän. Tyyppisiä jäsentävän fokuspartikkelin käyttöyhteyksiä ovat sellaiset, joissa puhutaan osan tai osien ja kokonaisuuden välisestä suhteesta: *airot ja itse vene, valmistelut ja itse juhlat*. Kok kuvaa havainnollisesti korostavaa ja fokuoivaa käyttöä ja näiden välistä suhdetta. Hänen analyysinsä perusteella on helppo hahmottaa, että merkitykset ovat kehittyneet korostavasta fokuoivaan. Kolmantena adnomi-

naalisen *ITSE*-sanana tyypinä Kok esittää lausekeadverbiaalikäytön (esim. *minä itse en syönyt kakkua*), josta puolestaan rakentuu uskottava semanttinen silta sanan adnominaalisen ja adverbaalisen käytön välille.

Adverbaalinen käyttö jakautuu Kokin analyysissa kahtia propositionaaliseen ja konnektiiviseen käyttöön. Tässäkin on siis kyse siitä, että sana on kielipiillistuessaan kehittynyt tekstiä jäsentäväksi elementiksi, joka muodostaa edeltävän tekstin kanssa diffuusin anaforan. Tällainen anafora ei kohdistu tarkkarajaiseen korrelaattiin vaan laajempaan temaattiseen kokonaisuuteen (Givón 2001). Propositionaalista käyttöä edustavat instrumentaalisesti ja agentiivisesti painottuneet tapaukset (esim. *leivoin kakun itse* 'omin käsin', *valitsin kakun itse* 'ilman makutuomaria') ja konnektiivista esimerkiksi sananlaskut *joka toiselle kuoppaa kaivaa*, *se itse siihen lankeaa* ja *pane lapsi asialle*, *mene itse perässä*. Adverbaalisen käytön käsittelyssä tulevat toden teolla esiin Kokin käyvät syntaktisten ja tekstuaalisten suhteiden analysoijana.

Eri käyttötapojen käsittelyn jälkeen työssä esitellään niiden esiintymistä eri aineisto-osissa. Tämä käsittely tuo esiin muun muassa sen kiinnostavan seikan, että aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa paljon huomiota saanut *ITSE*-sanana adnominaalinen ("indefiniittinen") käyttö on paljon harvinaisempaa kuin adverbaalinen, jota ei tähän mennessä ole tutkittu juuri lainkaan. Eri aineisto-osien välille nousee huomionarvoisia eroja, joita on hyvä tarkastella käytettyjen diagrammien avulla. Erityisen selviä ilmiöitä ovat refleksiivipronominien erittäin suuri määrä suomen vanhassa kirjakielessä (mutta ei enää 1800-luvulla) ja huomattavan pieni määrä karjalan kielimuodoissa. Lisäksi kiinnostavaa on possessiivisten refleksiivien suuri määrä ennen kaikkea vepsässä (esim. *iceze sadus* 'puutarhassaan') mutta myös livvinkarjalassa (esim. *iččeh*

uvven paidazen 'uuden paitansa'). Tärkeä on myös havainto siitä, että *ITSE*-sanana käyttö jäsentävänä fokuspartikkelina yleistyy vasta sopivan tekstilajin eli ohjeistavan asiaproosan synnyn myötä.

Käyttötapojen analyysi ja kielipiillistuminen

Refleksiivipronominien suuri määrä vanhassa kirjakielessä selittyy vaivattomasti käännöskielen ominaisuuksilla, erityisesti ruotsin kielen vaikutuksella. Valitettavasti Kok ei ole tehnyt aineistostaan käännösvertailuja Agricolan *Uuden testamentin* käännöksen (1548) relevanttien lähtötekstien kanssa. Näitä ovat ennen kaikkea ruotsinkielinen *Gustaf Vasas Bibel* vuodelta 1541, Lutherin saksannos sekä myös latinan- ja miksei kreikankielisetkin alkuteokset. Tein vertailun *Gustaf Vasas Bibelin* (Lindqvist 1941) ja Agricolan välillä tutkimuksessa esitettyjen esimerkkien (47 kpl) osalta. Vertailu osoittaa, että *itse*-sanana käyttöä refleksiivipronominina vastaa useimmiten ruotsin refleksiivipronomini *sig* ja adverbaalista käyttöä *själv* 'itse'. Adnominaalinen käyttö puolestaan vaikuttaa selvimmin suomelle omaperäiseltä käyttöalueelta. Myös leksikaalistumien (Agr. *itzestens*; GVB *aff sigh sielff*) ja erilaisten perifrastisten ilmausten (Agr. *puhucan itze edestens*; GVB *tale sielff för sigh*) taustalla on usein mahdollinen ruotsin malli. Käännösvertailujen tekeminen ja niiden tarjoamien tulosten huomioon ottaminen olisi tarjonnut tukea tekijän esittämille tulkinnoille mutta myös antanut lisää sävyjä tai varovaisuutta niille kehityskuluille, joita tekijä rakentaa eräiden perifrastisten ilmaisujen varaan. – Refleksiivipronominien vähäisempi määrä karjalassa selittyy sitten tarjolla olevilla analyttisillä ilmaisukeinoilla, refleksiivijohdoksilla ja -taivutuksella.

Possessiivisuuden ja refleksiivisuuden välinen semanttinen suhde on kiinnostava, sillä on ilmeistä, että itämerensuo-

malaisissa kielissä omistusta ilmaisevista elementeistä on kehittynyt refleksiivisiä ja refleksiivisistä jälleen possessiivisiä. Esimerkiksi koko refleksiivipronominikonstruktion refleksiivisistä merkityksestä lie-
nee alun perin vastannut omistusliite, joka on merkinnyt *ITSE*-sanana samaviit-
teiseksi subjektin kanssa. Tämä refleksiiv-
vinen elementti on sitten alkanut monissa
kielimuodoissa toimia myös possessiivi-
sena pronomina: selvimmin vepsässä,
mutta myös karjalassa, inkeroisessa ja
kaikissa etäsukukielissä, joissa *ITSE*-
sanaa käytetään kieliopillistuneena. Possessiivi-
sen käytön runsaudesta eräissä tutkimuksen
kohdekielissä ei nähdäkseni kuitenkaan
voi varmasti pitää merkkinä siitä, että ky-
seessä olisi vanha, kantasuomea varhais-
semmalta ajalta periytyvä piirre. Itäme-
rensuomalaisille kielille ominainen tapa
kierrättää refleksiivisiä ja possessiivisiä ai-
neksia ja *itse*-sanana dokumentoitu posses-
siivinen käyttö suomea oppivien yksikie-
listen lasten puheessa¹ ovat viitteitä siitä,
että kielikohtainen kehitys on hyvinkin
todennäköinen. Edelleen voidaan huo-
mata, että Koiviston (1995: 159) mukaan
karjalan, lyydin ja vepsän possessiivisesti
käytetty *iče*-pronomini ilmaisee erityisen
painokasta omistusta. Onko luontevaa
olettaa, että vanha omistuksen ilmaisu-
keino olisi säilynyt tehtävältään painok-
kaana? Kieliopillisten elementtien merki-
tyksellehän on ennemminkin tyypillistä
neutraalistuminen, kuten Kokinkin tutki-
muksessa useasti käy ilmi.

Tutkimuksensa keskeisenä teoreetti-
sena välineenä Kok käyttää kieliopillistu-
misteoriaa, ja työ osoittaa tekijän hallit-
sevan tämän suuntauksen hyvin. Pientä
hajanaisuutta ja epäsystemaattisuutta
kieliopillistumisen käsittelyyn tuo se, et-
tei väitöskirjassa ole tutkimusraportille
ominaista yhtenäistä teorialukua. Teki-

1. Esimerkiksi lapsi, 2;8: *Mä otan mun uikkarin
ja sä otat iten uikkarin* (lähde: tämän kirjoittajan
muistiinpanot).

jällä on kuitenkin erinomainen syntak-
sin taju, joka on kieliopillistumisen tutki-
muksessa eittämätön vahvuus, ja se auttaa
hahmottamaan mahdollisia kehityskul-
kuja *ITSE*-sanana eri käyttötapojen välillä.
Erityisen kiinnostavia kieliopillistumis-
polkuja työssä ovat ne kehityskulut, joissa
ITSE-sanana funktioiden osoitetaan kehiti-
tyneen kohti tekstiä jäsentävää tehtävää:
adnominaalisella alueella korostavasta jä-
sentävään ja adverbaalisella alueella pro-
positionaalisesta konnektiiviseen tehtä-
vään. Kokonaisuudessaan Kokin näke-
mys *ITSE*-sanana kieliopillistumisesta on
uskottava. Possessiivisuuden roolia työssä
kommentoinkin edellä; erilaisten rinnak-
kaisten ja kielikohtaisten kehitysten jänte-
vämpi huomioon ottaminen olisi kaiken
kaikkiaan voinut tuoda lisää sävyjä kieli-
opillistumisen käsittelyyn.

Nominatiivi- ja latiiivihypoteesi

ITSE-sanana perusmuoto on ollut kielen
kuvauksen kannalta ongelmallinen, koska
se on tekijän sanojen mukaan ”nominatiivipakoinen”: *ITSE*-sana ei toimi sillä ta-
voin kuin nominatiivimuotoiset sanat itä-
merensuomessa normaalisti toimivat. Te-
kijä tuo työssään esiin kaksi hypoteesia
siitä, mikä on muodon alkuperä: nomi-
natiivi- ja latiiivihypoteesin. Molempien
vaihtoehtojen esittely on onnistunut rat-
kaisu, sillä näin lukija saa itse hyvän
mahdollisuuden puntaroida eri vaihto-
ehtoja. Tekijä puolestaan ottaa vakuut-
tavasti kantaa latiiivihypoteesin puolesta.
Nominatiivihypoteesin mukaan *ITSE*
on nominatiivi, joka on jäänyt taivutus-
paradigmassa toimettomaksi, koska ref-
leksiivisessä tehtävässä ei tarvita nomi-
natiivia. Myöhemmin sanalle on kehittynyt
eräiden siltakontekstien eli merkityksen-
siirtymän mahdollistavien käyttöyhteyk-
sien kautta myös nykyisiä adverbaalisia ja
edelleen adnominaalisia tehtäviä. Hypo-
teesi on varsin elegantti, mutta sitä hor-
juttaa *ITSE*-sanana äänneasu, joka viittaa

konsonanttiloppisuuteen, ja taivutusparadigma, joka on sekatyyppejä. Suomen *-e^x-loppuisten* sanojen joukossa on sanoja, jotka eivät ole johdoksia mutta ovat silti historiallisesti konsonanttiloppuisia, kuten esimerkiksi *herne^x*. *ITSE* on kuitenkin niin vanha sana, ettei sen oma konsonanttiloppisuus tule kyseeseen, ellei se sitten olisi analogian aiheuttamaa. Lisäksi *ITSE* ei taivu kuten *-e^x-loppuiset* taipuvat vaan samalla tavoin kuin *kolme^x*: sillä on vain vokaalivartalo, joka päättyy lyhyeen vokaaliin.

Loppukonsonantin ongelmaan tarjoaa ratkaisun Kokin kannattama latiivihypoteesi, jonka mukaan *ITSE* olisikin vanha *k-latiivimuoto*, joka on menettänyt loppukonsonanttinsa samalla, kun latiivisija on kadonnut. Latiivi tulosijana sopii merkitykseltäänkin nominatiivia paremmin *ITSE*-sanan tehtävien taustalle, eikä erityisiä siltakonteksteja tarvitse olettaa. Kehitys eri tehtävien välillä kulkisi latiivihypoteesin valossa adverbaalisesta adnominaaliseen. Myös tässä suhteessa latiivihypoteesi on uskottavampi, koska Kokin aineiston valossa adnominaalinen käyttö on adverbaaliseen verrattuna selvästi niukempaa ja myös myöhäsyntyistä, osin kirjakielen kehitykseen kytkeytyvää.

Maria Kokin väitöstutkimus tuo paljon uutta relevanttia tietoa keskeisen kielipillisen aineksen historiallisesta kehityksestä, merkityksestä, syntaktisesta ja tekstuaalisesta käytöstä ja asemasta kielen järjestelmässä. *ITSE*-sana on syntaktisesti täysin ainutlaatuinen, ja on arvokasta, että siitä on viimein saatu sanalle

oikeutta tekevä, monipuolinen ja kattava kokonaiskuva.

KRISTA OJUTKANGAS
etunimi.sukunimi@utu.fi

Lähteet

- GIVÓN, TALMY 2001: *Syntax. An Introduction. Volume II*. Amsterdam: John Benjamins.
- IKOLA, OSMO (toim.) 1979: *Nykysuomen käsikirja*. Uudistettu laitos. Espoo: Weilin+Göös.
- KOIVISTO, VESA 1995: *Itämerensuomen refleksiivit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KS = *MOT Kielitoimiston sanakirja*. Kotimaisten kielten keskus & Kielikone Oy. <https://mot.kielikone.fi/mot/turkuyo/netmot.exe?motportal=80> (12.9.2016).
- LEINO, PIRKKO 1997: *Suomen kielioppi*. Helsinki: Otava.
- LINDQVIST, NATAN 1941: *Nya Testamentet i Gustaf Vasas bibel under jämförelse med texten av år 1526*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelse.
- NS = *Nykysuomen sanakirja*. Helsinki: WSOY 1951–1961.
- PENTTILÄ, AARNI 1957: *Suomen kielioppi*. Helsinki: WSOY.
- PS = *Suomen kielen perussanakirja*. Helsinki: Valtion painatuskeskus & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1990–1994.
- SETÄLÄ, E. N. 1898: *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi*. Helsinki: Otava.